

ASES
ACADEMY OF SCIENTIFIC AND
EDUCATIONAL STUDIES

ORIENTAL
UNIVERSITETI

ASES XI. INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

28 -30 November 2025, Uzbekistan

CONGRESS BOOK

EDITOR: Prof Dr.QODIROV GAYRAT

ISBN: 978-625-92930-0-4

Ases XI. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi

**28-30 KASIM 2025
Jizzax, UZBEKISTAN**

EDITOR

Prof. Dr. QODIROV GAYRAT

COPYRIGHT © 2025

BY ASES CONGRESS ORGANIZATION

PUBLISHING COMPANY LIMITED

ALL RIGHTS RESERVED. NO PART OF THIS PUBLICATION MAY BE REPRODUCED, DISTRIBUTED OR TRANSMITTED IN ANY FORM OR BY ANY MEANS, INCLUDING PHOTOCOPYING, RECORDING OR OTHER ELECTRONIC OR MECHANICAL METHODS, WITHOUT THE PRIOR WRITTEN PERMISSION OF THE PUBLISHER, EXCEPT IN THE CASE OF BRIEF QUOTATIONS EMBODIED IN CRITICAL REVIEWS AND CERTAIN OTHER NONCOMMERCIAL USES PERMITTED BY COPYRIGHT LAW. ASES CONGRESS ORGANIZATION PUBLISHING® IT IS RESPONSIBILITY OF THE AUTHOR TO ABIDE BY THE PUBLISHING ETHICS RULES.

ASES PUBLICATIONS – 2025©

LICANCE KEY: 2022/ 63715

25.12.2025

ISBN: 978-625-92930-0-4

CONGRESS ID

Ases XI. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi

DATE AND PLACE

NOVEMBER 28-30,2025

Jizzax ,UZBEKISTAN

ORGANIZATION

ASES (ACADEMY OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL STUDIES),

LANGUAGES

Turkish, English, Arabic, Russian

ЁШЛАРДА ЭКОЛОГИК ОНГ ВА ХУЛҚ-АТВОРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ

Анварали Эрматов

Ўзбекистон Республикаси Ориентал университети, “Узлуксиз таълим педагогикаси”
кафедраси ўқитувчиси

Abstract. This article analyzes the psychological mechanisms underlying the formation of environmental consciousness and environmentally responsible behavior among youth, focusing on the cognitive, emotional, and motivational factors that influence them. The roles of ecological thinking, value systems, sense of responsibility, attitudes toward nature, and social experiences are examined based on scientific sources. The study also substantiates the impact of education, family, peer groups, and media space on the development of environmental identification, ecological empathy, and sustainable behavioral strategies in individuals.

Keywords: environmental consciousness, environmental culture, environmentally responsible behavior, social psychology, motivation, environmental identification, ecological empathy, sustainable development.

Аннотация. Ушбу мақолада ёшларда экологик онг ва экологик хулқ-атворни шакллантиришнинг психологик механизмлари, уларга таъсир этувчи когнитив, эмоционал ва мотивацион омиллар таҳлил қилинган. Экологик тафаккур, қийматлар тизими, масъулият ҳисси, табиатга муносабат ва ижтимоий тажрибаларнинг роли илмий манбалар асосида ёритилган. Шахсда экологик идентификация, экологик эмпатия ва барқарор хулқ стратегияларини ривожлантиришда таълим, оила, тенгдошлар ва медиамаконнинг таъсири асослаб берилган.

Калит сўзлар: экологик онг, экологик маданият, экологик хулқ-атвор, ижтимоий психология, мотивация, экологик идентификация, экологик эмпатия, барқарор ривожланиш.

КИРИШ

XXI асрда глобал экологик муаммолар — иқлим ўзгариши, биохилмахилликнинг камайиши, ресурсларнинг тез сарфланиши ва атроф муҳит ифлосланиши — ёш авлоднинг дунёқараши ва ижтимоий масъулиятини қайта кўриб чиқишни талаб этмоқда. Психология фани нуқтаи назаридан экологик онг инсоннинг табиатга нисбатан билиш, ҳис этиш ва хулқ-атвор стратегияларини ифодалайди (Gifford, 2014). Ёшлик даври экологик қадриятлар, мотивация ва масъулиятнинг шаклланиши учун энг фаол психик ривожланиш даври сифатида аҳамиятли саналади.

Ўзбекистонда барқарор ривожланиш таълими, экологик маданият ва экологик хавфсизликни кучайтириш давлат даражасида долзарб вазифалардан бири этиб

белгиланган. Шу боис ёшларда экологик онгни шакллантиришнинг психологик омилларини чуқур ўрганиш амалиётда ҳам, илмий тадқиқотларда ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Глобал экологик муаммоларнинг кескинлашуви замонавий жамият олдига янги ижтимоий-иқтисодий ва психологик вазифаларни қўймоқда. Иқлим ўзгариши, чучук сув ресурсларининг камайиши, ҳаво ва тупроқнинг ифлосланиши, энергетик ресурслардан самарасиз фойдаланиш каби муаммолар ахборот технологиялари юксак даражада ривожланган бўлса-да, инсоният ҳаёти учун жиддий таҳдид солмоқда. Бундай шароитда ёш авлоднинг экологик онги ва хулқ-атвори жамият барқарор ривожланишининг энг муҳим психологик шартларидан бири сифатида намоён бўлади.

Ёшлик даври — шахсий қадриятлар тизими, дунёқараш, ижтимоий масъулият ва эмоционал тажрибалар шаклланадиган энг сезгир психик ривожланиш босқичидир. Психологик тадқиқотлар ёшларда экологик онг ва экологик маданиятнинг барқарор шаклланиши аралаш эмоционал, когнитив ва ижтимоий омиллар ўзаро боғлиқлигида кечишини кўрсатади (Gifford, 2014; Schultz, 2002). Шу жиҳатдан экологик онг фақат атроф-муҳитни асрашга доир билимлар эмас, балки табиатга нисбатан эмпатия, масъулият, фаол фуқаролик позицияси ва ижтимоий фойдали хулқ-атворни қамраб олади.

Ўзбекистонда ҳам сўнгги йилларда экологик маданият ва барқарор ривожланиш масалаларига катта эътибор қаратилиб, таълим тизимида экологик тарбиянинг аҳамияти ортди. Таълим муассасалари, нодавлат ташкилотлар, оммавий ахборот воситалари ва интернет макони орқали ёш авлодга экологик қадриятларни сингдириш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда. Бу эса экологик онг ва хулқ-атворни шакллантиришнинг психологик асосларини илмий жиҳатдан тадқиқ этишни янада долзарб қилади.

Экологик онгнинг психологик асосларини ўрганиш бир неча сабабларга кўра муҳим:

1. **Шахсий ва ижтимоий мотивациянинг ривожланиши:** ёшлар табиатга муносабатини англаши орқали жамиятнинг экологик масъулиятли қатлами шаклланади.
2. **Эмоционал эмпатия ва қадриятларнинг мустаҳкамланиши:** табиатни ҳиссий қабул қилиш экологик хулқ-атворни барқарор қилади.
3. **Барқарор ривожланиш стратегияларини ривожлантириш:** экологик маданият фақат назарий билим эмас, балки амалиёт ва ҳаётий танловда ҳам намоён бўлади.
4. **Ижтимоий таъсир ва моделлаштиришнинг кучайиши:** оила, мактаб, тенгдошлар ва медиамакон ёшлар экологик хулқига кучли таъсирча омиллардир.

Шунинг учун ҳам мазкур мақолада ёшларда экологик онг ва экологик хулқ-атворни шакллантиришга доир психологик омиллар, механизмлар ва ижтимоий таъсирлар тизимли равишда таҳлил қилинади. Мақолада хорижий, МДҲ ва маҳаллий психологик тадқиқотларга таянилган ҳолда экологик маданиятнинг асосий психик таркибий қисмлари ёритилади.

ЁШЛАРДА ЭКОЛОГИК ОНГ ШАКЛЛАНИШНИНГ ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ

1. Когнитив омиллар: экологик билим ва экологик тафаккур. Экологик онгнинг марказий ўзаги — экологик билимлар ва экологик тафаккурдир. П. Стерн моделида экологик хулқ-атвор билим, қадриятлар ва жоопгарлик ҳиссининг ўйғунлигида намоён бўлиши таъкидланади (Stern, 2000).

Когнитив омиллар қуйидагиларни ўз ичига олади:

- табиат ва инсон муносабатлари ҳақидаги билимлар;
- экологик хавф-хатарни англаш даражаси;
- оқибатларни олдиндан кўра олиш қобилияти;
- экологик муаммоларни танқидий таҳлил қилиш.

МДХ олимлари Щербаков (2018) когнитив компетенциялар экологик маданиятнинг асосий таркибий қисми эканлигини таъкидлайди.

2. Эмоционал омиллар: экологик эмпатия ва ҳиссий тажриба. Эмоционал интеллект ва эмпатия экологик ҳушёрликни шакллантиришда муҳим омиллардандир. Табиатга нисбатан эмпатиянинг юқорилиги экологик ёндашувни барқарорлаштиради (Schultz, 2002).

Ёшларда:

- табиатга меҳр,
- табиий объектларга нисбатан эмпатия,
- экологик хавотир (eco-anxiety),
- экологик қийматларни ҳиссий қабул қилиш

экологик хулқ-атворнинг кучайишига туртки беради.

Ўзбек психологлари орасида Қурбонова (2021) ёшларда ҳиссий муносабат ва экологик қадриятлар ўзаро боғлиқ равишда шаклланишини таъкидлайди.

3. Мотивацион омиллар: экологик қадриятлар ва масъулият. Ёшларнинг экологик рафторида мотивация устувор аҳамиятга эга. Деци ва Райаннинг ўз-ўзини муайянлаштириш назариясига кўра (Deci & Ryan, 2000), экологик фаоллик ички мотивлар билан мустаҳкамланганида барқарор бўлади.

Мотивацион омиллар:

- шахсий ва ижтимоий масъулият ҳисси;
- экологик қадриятлар (биосентрик ёки антропоцентризм);
- ижтимоий рағбатлантириш воситалари;
- ўзини табиатнинг бир қисми сифатида идентификация қилиш.

4. Ижтимоий-психологик омиллар: оила, жамоа ва медиамакон таъсири. Экологик онг ва хулқ-атвор ижтимоий муҳит билан чамбарчас боғлиқ. Ижтимоий таълим назарияси (Bandura, 1986)га кўра, инсон хулқи моделлаштириш ва кузатиш орқали шаклланади.

Асосий ижтимоий манбалар:

- **Оила** — экологик одатларнинг илк мактаби;
- **Мактаб ва таълим муассасалари** — билим, кўникма ва компетенция манбаи;
- **Тенгдошлар гуруҳи** — ижтимоий босим ва намуна таъсирининг асосий манбаи;
- **Оммавий ахборот воситалари ва интернет** — экологик муаммолар ҳақидаги тасаввурни бевосита шакллантиради.

Ўзбекистонда оила ва таълим тизими ёшларда экологик маданиятни шакллантиришда муҳим ижтимоий институтлар сифатида қайд этилади (Юлдашев, 2020).

ЁШЛАРДА ЭКОЛОГИК ХУЛҚ-АТВОР МОДЕЛЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ПСИХОЛОГИЯСИ

Экологик хулқни белгилайдиган омиллар бир нечта қатламда намоён бўлади:

1. Шахсий хулқ моделлари

- энергияни тежаш,
- чиқиндиларни саралаш,
- ресурслардан оқилона фойдаланиш,
- табиатни асрашга қаратилган ихтиёрий фаолият.

2. Ижтимоий хулқ моделлари

- экологик акцияларда иштирок,
- ихтиёрий тозалаш акциялари,
- жамоат ишларига қўшилиш.

3. Рағбатлантирувчи психологик омиллар

- ижтимоий мақтов ва қўллаб-қувватлаш,
- ўзини фойдали деб ҳис қилиш,
- шахсий масъулият туйғуси.

Гиффорд (2014) экологик хулқни тўсувчи психологик барьерларни — инкор, масъулиятни бошқаларга юклаш, бефарқлик — қайд этади.

Экологик онгни ривожлантиришда таълимнинг психологияси

Барқарор ривожланишга оид таълим ёшларда экологик онг ва хулқ стратегияларини шакллантиришнинг энг самарали усулларида бири ҳисобланади. Таълим жараёнида:

- интерактив усуллар,
- амалиётга йўналтирилган экологик лойиҳалар,
- STEM/STEAM йўналишлари,
- экологик психология бўйича тренинглар

ёшларнинг фаол иштирокини таъминлайди.

Тадқиқотлар кўрсатишича, экологик фаоллик амалиёт билан уйғунлашганда ёшларда хулқ-атвор барқарор равишда шаклланади (Monroe, 2019).

ХУЛОСА

Ёшларда экологик онг ва экологик хулқ-атворни шакллантириш кўп омилли, мураккаб ва динамик психик жараёндир. У когнитив, эмоционал, мотивацион ва ижтимоий-психологик омилларнинг ўзаро таъсирида ривожланади. Замонавий тадқиқотлар табиатга нисбатан эмпатия, шахсий масъулият, экологик қадриятлар ва жамоавий фаоллик экологик маданиятни шакллантиришда асосий омиллар эканини тасдиқлайди.

Ўзбекистонда ёшлар билан олиб борилаётган тарғибот ишлари, таълимда экологик тарбиянинг кучайиши, рақамли экология ҳақидаги хабардорликнинг ошиши экологик маданиятнинг ўсиши учун ижобий асос бўлмоқда. Шу боис экологик психологияни ривожлантириш, таълим-тренинг дастурларини такомиллаштириш, оила ва жамоат институтларини бу жараёнга янада фаол жалб қилиш долзарб вазифа бўлиб қолмоқда.

Ёшларда экологик онг ва экологик хулқ-атворни шакллантириш бугунги кунда фақат экологик ёки педагогик вазифа сифатида эмас, балки кенг қамровли психологик ва ижтимоий жараён сифатида қаралиши зарур. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, экологик онг кўп омилли ва динамик психик тузилма бўлиб, унинг шаклланиши когнитив билимлар, эмоционал эмпатия, мотивацион омиллар ва ижтимоий муҳит таъсири билан бевосита боғлиқ.

Мақолада келтирилган илмий манбалар асосида қуйидаги асосий хулосаларга келиш мумкин:

1. **Экологик онгнинг асосини экологик билимлар эмас, балки экологик тафаккур ва танқидий фикрлаш ташкил этади.** Табағат ва инсон муносабатини комплекс англаш хулқ-атворни ўзгартиришда муҳим рол ўйнайди (Stern, 2000).
2. **Эмоционал омиллар экологик хулқнинг барқарорлигини таъминлайди.** Табиатга нисбатан эмпатия, меҳр ва экологик хавотир ёшларнинг экологик фаоллигини кучайтиради (Schultz, 2002).
3. **Мотивация ва шахсий масъулият экологик рафторнинг асосий психологик двигателидир.** Ўз-ўзини такомиллаштириш, фойдали бўлиш истаги ва ижтимоий рағбатлантириш экологик хулқни мустаҳкамлайди (Deci & Ryan, 2000).
4. **Ижтимоий муҳит — оила, мактаб, жамоатчилик ва медиамакон — экологик маданиятни шакллантирувчи энг таъсирчан омиллардан биридир.** Ёшлар атрофдагиларнинг хулқини моделлаштириш орқали экологик стратегияларни қабул қиладилар (Bandura, 1986).
5. **Таълимда экологик психологияга оид тренинглар ва амалий лойиҳаларни жорий этиш экологик маданиятни оширишнинг энг самарали йўли ҳисобланади.** Таълим амалиётида интерактив усуллар, лойиҳа фаолияти ва тажрибавий ўқув машғулотлари катта самара беради (Monroe, 2019).

Ўзбекистонда экологик маданиятни шакллантириш борасида амалга оширилаётган ислохотлар, таълим тизимида экологик йўналтирилган компетенцияларнинг

киритилиши, ахборот-тушунтириш ишларининг ўсиши — ёшлар психологиясида экологик онгни ривожлантириш учун мустаҳкам замин яратади.

Бундай комплекс ёндашув ёш авлодни экологик хавфсизлик, барқарор ривожланиш ва табиатни асрашга қаратилган фаол фуқаролик позициясига эга инсон сифатида тарбиялаш имконини беради.

АДАБИЁТЛАР

1. Gifford, R. (2014). Environmental psychology matters. *Annual Review of Psychology*, 65, 541–579.
2. Stern, P. (2000). Toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues*, 56(3), 407–424.
3. Schultz, P. W. (2002). Inclusion with nature: The psychology of human–nature relations. *Journal of Environmental Psychology*, 21(1), 31–42.
4. Deci, E., & Ryan, R. (2000). Self-determination theory. *American Psychologist*, 55(1), 68–78.
5. Monroe, M. (2019). Environmentally responsible behavior: A review. *Environmental Education Research*, 25(4), 541–560.
6. Щербаков, А. И. (2018). Экологическая культура молодежи. Москва: Педагогика.
7. Колесникова, Т. А. (2017). Психология экологических установок личности. Санкт-Петербург: Речь.
8. Буянов, М. И. (2020). Экологическое сознание в условиях глобализации. Минск.
9. Юлдашев, А. (2020). Ёшларда экологик маданиятни шакллантиришнинг педагогик-психологик жиҳатлари. Тошкент.
10. Қурбонова, Н. (2021). Экологик қадриятлар ва ёшлар тафаккури. Самарқанд: Илм.
11. Мамасидиков, Б. (2019). Экологик хавфсизлик ва барқарор ривожланиш. Тошкент.